

SPOLNE RAZLIKE V DELOVNIH IN KARIERNIH POGOJIH ZNANSTVENEGA DELA V SLOVENIJI**

Povzetek. V članku odgovarjamo na vprašanje, kje so temeljne ovire za uveljavljanje žensk v znanosti v Sloveniji, kaj so razlogi za vertikalno segregacijo po spolu, na katero opozarjajo statistični podatki in mnenjske študije. Na vprašanje bomo odgovarjali s pomočjo teoretske refleksije in podatkov raziskave o razlikah v delovnih pogojih in kariernih poteh v znanosti med spoloma v Sloveniji, ki smo jo izvedli na vzorcu 1100 doktorjev in doktoric znanosti. Rezultati raziskave nedvomno potrjujejo hipotezo, da je spolna pripadnost še vedno osrednji element institucionalnega življenja v znanosti v Sloveniji, ne v predavalnicah, ampak tam, kjer so moč, vpliv, prestiž, ugled, denar, kjer se sprejemajo odločitve. Večina funkcij, ki jih zasedajo znanstvenice v akademski sferi, zadeva pretežno pedagoško delo, ki ima manjši pomen za karierno napredovanje in ugled. Zaradi nove pozornosti do položaja žensk v znanosti v zadnjem desetletju vse redkeje naletimo na odkrito vedenjsko izvajanje dominacije. Institucionalna dominacija se je premaknila v prikrite vidike moči. Pravzaprav položaj žensk v znanosti povsem ustreza današnjemu upravljanju z znanostjo v okviru prevladujoče neoliberalne družbene paradigme. Ključni pojmi: feministična perspektiva, karijerne poti, znanstvena kultura, prekarnost, segregacija po spolu

Uvod

Izhodiščno raziskovalno vprašanje, ki si ga zastavljamo v članku, je, kje so temeljne ovire za uveljavljanje žensk v znanosti v Sloveniji, na katero opozarjajo statistični podatki in mnenjske študije (Luthar in Šadl, 2002; Mladenec, 2006; Kump, 2010). Na ta vprašanja bomo odgovarjali s pomočjo teoretske refleksije in podatkov raziskave o razlikah v delovnih pogojih in kariernih poteh v znanosti med spoloma v Sloveniji. Vprašanje, kako odpraviti

* Dr. Mirjana Ule, redna profesorica na Fakulteti za družbene vede, Univerza v Ljubljani.

** Izvirni znanstveni članek.

ovire za uveljavljanje žensk v znanosti, je šele v zadnjem desetletju prišlo na dnevni red znanstvenih politik v Evropski uniji. Pravzaprav je bila potrebna cela druga polovica dvajsetega stoletja, da je vprašanje enakih možnosti za oba spola v znanosti postalo priznано kot družbeno pomembno in enakovredno drugim žgočim problemom v znanosti. Spodbudila so jih predvsem prizadevanja feministične teorije in aktivizma ter vrsta raziskav, ki je ugotovila, da obstaja cela vrsta prikritih in odkritih oblik diskriminacije v znanosti po spolu, zaradi česar se izgublajo pomembni intelektualni potenciali, kar pomeni izgubo za znanost in za družbo kot celoto (Jogan, 2006).

Proti koncu dvajsetega stoletja je dobila feministična kritika znanosti svoje mesto tudi v ključnih razvojnih dokumentih EU, s katerimi naj bi se oblikovala in utrjevala politika enakih možnosti tudi v znanosti (Mladenić, 2006). Leta 1995 sta bili v Evropsko unijo vključeni Švedska in Finska, ki sta imeli veliko izkušenj z uresničevanjem načela enakih možnosti, zato sta precej vplivali na preusmeritev politike v EU. Novembra 1999 je Evropska komisija sprejela načrt za uveljavljanje enakosti spolov v znanosti (European Commission, 1999). Leta 2002 je bila pri Evropski komisiji ustanovljena strokovna skupina Enwise (Enlarge Women in Science to East), katere glavna naloga je bila pripraviti priporočila o načinih ozaveščanja o potrebi po enakosti spolov v znanstvenoraziskovalnem delu v EU ter načinih krepitve mesta in vloge znanstvenic v znanosti. Poročilo vsebuje tudi vrsto priporočil, kako okrepiti vlogo znanstvenic v evropskem raziskovalnem prostoru (Mladenić, 2006). Tudi Ministrstvo za znanost in tehnologijo RS je leta 1999 imenovalo nacionalno koordinatorico za ženske v znanosti. Leta 2001 pa je bila ustanovljena Komisija za uveljavitev vloge žensk v znanosti.

Po desetletju formalno pravnega urejanja položaja žensk v znanosti v EU in v Sloveniji, za kar je zaslužna tudi komisija za ženske v znanosti, ki je v desetih letih obstoja opravila veliko dela ravno na področju uvajanja spolno specifičnih vprašanj in problemov žensk v pravne dokumente, lahko rečemo, da je spolno (in vsako drugačno) diskriminacijo težko zaslediti v eksplicitnih uradnih izjavah in/ali v pravnih dokumentih, ki urejajo organiziranost in delovanje organizacije (torej v univerzitetnem statutu in fakultetnih pravilnikih). Pogosteje naletimo na spolno segregacijo v implicitnih politikah in ravnanjih, na primer v politiki zaposlovanja, napredovanja, podeljevanja funkcij, nagrajevanja znanstvenih dosežkov, pa tudi v delovnih pogojih/razmerah.

Feministična kritika spolne neenakosti v znanosti

Predvsem feministični avtorji in avtorice opozarjajo, da morajo znanstvene skupnosti in institucije razviti svojo lastno notranjo demokracijo, da bi lahko ohranjale svoje poslanstvo in prispevale k širjenju demokracije v

družbi (Potter, 2006; Anderson, 2010). Ravno uveljavljanje razmer za enakopravnost med spoloma v znanstvenem delu je ena bistvenih sestavin notranje demokratizacije znanosti. Pravzaprav je nenavadno, da so se vprašanja enakih možnosti obeh spolov v znanosti začele resneje zastavljati šele feministične epistemologinje v zadnjih desetletjih, čeprav je znanost vsaj od razsvetljenstva dalje predstavljala eno glavnih gonil v emancipacijskih gibanjih človeštva. Res pa je, da je strokovna javnost dolgo časa razumela organiziranje znanstvenega dela kot neke vrste sam v sebi zaključen proces kognitivne emancipacije ljudi od različnih pristranskosti, predvsem neznanja, v katerem ne obstajajo elementi in odnosi »zunanj« družbe, kot so npr. nacionalne, verske, rasne, spolne in druge neenakosti.

S prevpraševanjem o enakopravnosti med spoloma v znanosti zadiramo namreč globlje kot le v ureditev znanstvenih in raziskovalnih dejavnosti, znanstvenih in akademskih ustanov. Načenjamo namreč številne slepe pege uveljavljenih pogledov na znanost, na katere opozarjajo predvsem feministične kritike sodobne znanosti in kritične analize zgodovine znanosti (Jogan, 1990; Potter, 2006; Vendramin, 2009). Ena od tovrstnih slepih peg je spregledovanje družbenega konteksta znanstvenega raziskovanja, poučevanja in aplikacij znanosti, tako da nastaja vtis o raziskovalnem subjektu, ki se avtonomno, brez vnaprejšnjih predsodkov loteva predmeta svojega raziskovanja, pri tem pa sledi zgolj temu, kar mu narekuje raziskovalna problematika, ne pa kaki drugi interesi (Feyerabend, 1979).

Druga slepa pega, ki pomembno vpliva na neenakopravni položaj žensk v znanosti, je domneva, da znanstveni pogled nujno vsebuje težnjo k znanstveni objektivnosti, to je ostro dihotomijo med subjektom in objektom raziskovanja, preseganje vseh posebnih perspektiv, čustveno oddeljen odnos do predmeta raziskovanja, vrednotno nevtralnost, možnost nadzovanja in upravljanja z objekti raziskovanja in sledenje temu, kako se dogajajo stvari same po sebi, brez našega vpliva nanje. Tako pojmovana znanstvena objektivnost naj bi že sama po sebi preprečevala pristranskost, ideološko vezanost in partikularne (zunajznanstvene) interese znanstvenikov in znanstvenic (Anderson, 2010). Ko si znanstveniki in znanstvenice na primer prizadevajo za popolno vrednotno nevtralnost, si preprečujejo prepoznavanje načinov, kako so razne ideološke predstave vplivale na njihovo raziskovanje, in tako preprečujejo njihovo kritično raziskovanje (Longino, 1990), s tem pa posredno utrjujejo dominantne ideološke poglede in izključevalne vrednotne usmeritve. S takšnim pojmovanjem objektivnosti izključujemo vsakršne drugačne poglede na znanost, in s tem odvrčamo marginalne skupine od sodelovanja v znanstvenemu raziskovanju in jim odvzemamo znanstveno avtoriteto (Anderson, 2010).

Vključevanje žensk in drugih članov marginaliziranih skupin v znanstveno skupnost ter delo pomeni tudi spoznavno korist za znanost in ni

samo znamenje večje socialne pravičnosti. Bolj vključevalne in bolj egalitarne raziskovalne skupnosti so spoznavno uspešnejše, so bolj odprte in dosegajo manj pristranske, zato pa objektivnejše razlage in teorije (Jogan, 2004; Harding, 1993; Longino, 2001). Znanstveno znanje je družbeno umeščeno, kar pomeni, da so informacije, ki so dosegljive ljudem, neenako porazdeljene med ljudmi, pač v skladu z razmerji med družbenimi položaji/družbeno močjo posameznih skupin. Zato vsako kompleksno raziskovanje terja skupnost raziskovalcev in raziskovalk, ki zmore posrkati relevantne informacije iz razpršenih izvorov znanja in jih narediti dostopne za vso znanstveno skupnost. Zato je nesmiselno iskati nekakšne »totalne pozicije«, ki je ne bi strukturirali družbeni spol, rasa, narod itd. Dona Haraway ugotavlja, da je ključna praksa utemeljevanja znanja družbeno pozicioniranje raziskovalcev, in to pozicioniranje implicira odgovornost za prakse, ki nam jih omogoča doseženo znanje (Haraway, 1999).

Družbeno umeščeno znanje je dosegljivo le tedaj, ko skupnost raziskovalcev in raziskovalk podeli znanstveno avtoriteto posameznikom in posameznicam glede na njihove stvarne znanstvene prispevke in spoznavne kompetence ter ne glede na spol, status, etnično pripadnost, politična, ideološka prepričanja in podobno. To med drugim pomeni, da raziskovalna skupnost ne ovira ljudi na določenih socialnih položajih pri izboljševanju njihove znanstvene usposobljenosti in pri vzpostavljanju medsebojnega zaupanja. Marianne Janack na primer izrecno terja, da moramo zaupati le tistim raziskovalcem in raziskovalkam, ki so pripravljene na kritično oceno svojih trditev o znanju, ne pa tistim, ki se skrivajo za gesli po vrednotni nevtalnosti (Janack, 1997). Tovrstne kritike znanstvenega raziskovanja lahko pripomorejo k bolj ustreznim, kulturno manj pristranskim teoretskim konstrukcijam naravnega in družbenega sveta.

Feministične študije znanosti so se veliko ukvarjale z uporabo znanosti pri opravičevanju družbenih razlik, tako da je danes jasno, da morajo tako znanstveniki kot oblikovalci raziskovalnih politik razumeti in pripoznati, kako je bila znanost vpletena v ohranjanje teh razlik, tako da bi lahko prekinili z vzorci tovrstnega opravičevanja (Vendramin in Šribar, 2010). Prav ženske študije kot interdisciplinarno področje raziskovanja, ki se tiče vseh vidikov položaja žensk v družbi, pa tudi položaja znanosti in družbe, so razvile ključno teorijsko inovacijo v znanosti in raziskovanju – feministično perspektivo v razumevanju in razlagi družbenih fenomenov in protislovij (Papič, 1989). Avtorice, ki izhajajo iz feministične perspektive, so pokazale na relevantnost spolne delitve kot osnove *družbene organizacije neenakosti* (Jogan, 1990; Harding, 1998; Anderson, 2010). Gre za sintezo dveh pristopov: spoznavnega in izobraževalnega oziroma za ohranjanje aktivističnega momenta v inertni sredini, kot je akademska. Feministična analiza znanstvenih diskurzov in praks nam je pomagala razumeti, zakaj ženske niso v polni

meri sodelovale v delu znanstvenih skupnosti in zakaj se tudi danes marsikje čutijo nedobrodošle. Ta analiza je tudi artikulirala razloge, zakaj je za samo znanost koristno, če več ljudi in več različnih perspektiv sodeluje v znanstveni skupnosti (Potter, 2006).

Feministične študije so prispevale k ozaveščanju velike škode, ki je posledica izključevanja žensk in drugih marginaliziranih skupin v znanosti. Ena škoda je že v tem, ker so osebe, ki so tako izključene iz znanosti zaradi svoje spolne, rasne, etnične ali socialne pripadnosti, prikrajšane za zadovoljstva in izzive, duhovna poplačila in opolnomočenja, ki bi jim jih dajal njihov študij znanosti in znanstveno raziskovanje (AAC&U, 1999). Druga škoda je v izgubi talentov in uvidov, ki bi jo imela vsa družba, če bi ti talenti sodelovali v znanosti in tehniki. Moramo priznati, da je znanost, kot vse druge sfere intelektualnih dejavnosti, odvisna od zgodovinskih okoliščin, ideoloških prepričanj in vladajočih norm. Zato je logično pričakovati, da prevladujoči diskurzi, vrednotenja in pojmovanja, ki so zvezana s spolno razliko v določeni družbi in kulturi, vplivajo na znanstveni študij in znanstveno prakso, prav tako kot vplivajo na druge sfere intelektualnih dejavnosti (Schiebinger, 1999). Znanstveniki delijo mnoge vrednote in interese, ki dominirajo v širši družbi. Zgolj metodološka zahteva po vrednotni nevtralnosti znanosti ne izloči vpliva teh interesov in vrednotenj.

Spolne razlike v delovnih pogojih/ v znanosti v Sloveniji

Da je v zadnjih desetletjih prišlo do pomembnih premikov v navzočnosti žensk v visokem šolstvu v Sloveniji, kažejo že statistični podatki. Še pred tremi desetletji je le petina žensk v Sloveniji dosegla višjo stopnjo izobrazbe od končane osnovne šole, le dobra 2 % žensk pa sta dosegla izobrazbo, višjo od srednješolske. V zadnjih desetletjih se število diplomantk vztrajno povečuje in znaša že skoraj 60 % žensk od skupnega števila diplomantov in diplomantk. Natančnejša analiza diplomantov in diplomantk po vrsti študija pa pokaže, da so ženske bolj uspešne v tistih akademskih disciplinah, ki razpolagajo s precej manjšimi finančnimi sredstvi in imajo tudi manjši ugled v akademskem svetu (družboslovje, humanistika, pedagoške znanosti, socialnoskrbstvene znanosti). Če se je spolna struktura diplomantk in diplomantov, pa tudi zaposlenih v akademskem okolju, zelo spremenila, pa vendar ugotavljamo, da jih ni na vrhu akademske lestvice. Podatki kažejo na močno vertikalno segregacijo v akademski sferi. Še večja pa je segregacija v telesih odločanja o in v znanosti.¹

¹ V senatu za obdobje 2009–2013 so med 26 predstavnikov in predstavnicami fakultet in akademij 3 ženske – 11,5%. Habilitacijska komisija Univerze v Ljubljani (UL), ki je glavni organ odločanja o akademskem napredovanju, ima leta 2010 med 13 člani in članicami le 2 predstavnici fakultet in akademij (nekaj več kot 10%). V upravnem odboru UL, ki sprejema pomembne strateške in finančne odločitve, ni nobene ženske

Tako v raziskavi o enakosti žensk v znanosti v Sloveniji, ki jo je izvedla raziskovalna skupina na Institutu Jožef Stefan v okviru Evropskega projekta (EU6), raziskovalke ugotavljajo, da je uresničevanje politike enakih možnosti spolov na področju znanosti in raziskovanja večplasten proces, ki obsega hkratno in usklajeno delovanje na različnih področjih zunaj in znotraj znanosti (Bahovec idr., 2006: 95). V raziskavi ugotavljajo, da je uresničevanje enakih možnosti spolov v znanstvenoraziskovalnem prostoru v Sloveniji v veliki meri odvisno od individualne naravnosti oseb na vodilnih položajih (Mladenič, 2006). Ugotavljajo tudi, da imajo anketirani v znanstvenoraziskovalnem okolju dokaj ambivalenten odnos do navzočnosti žensk v znanosti. Po eni strani ugotavljajo, da je enakost spolov v znanosti zagotovljena, obenem pa anketirani ne poznajo nobenih ukrepov za zagotavljanje enakih možnosti obeh spolov v znanosti (Mladenič, 2006: 90). Ugotavljajo celo, da so ukrepi, ki naj bi izboljšali položaj žensk v znanstvenoraziskovalnem okolju pri tistih, ki so tradicionalno navzoči v tem okolju (moški), dojeti kot nedopustno poseganje v avtonomijo znanosti in kot družbena prisila od zunaj (Jogan, 2006: 77).

Da bi preverili, kje so podlage za vertikalno segregacijo po spolu, kaj je z znanstveno kulturo v akademskih okoljih, kje so ovire za uveljavljanje žensk v znanstvenoraziskovalnem delu, smo v okviru Komisije za ženske v znanosti pri Ministrstvu za znanost izvedli raziskavo o razlikah v delovnih pogojih v znanosti v Sloveniji. Raziskavo smo izvedli s pomočjo anketnega vprašalnika, ki je bil poslan prek elektronske pošte 4551 doktorjem in doktoricam znanosti. Kontaktni podatki so bili pridobljeni iz podatkovne baze SICRIS. Na anketo je delno ali v celoti odgovorilo 1100 pozvanih. Med anketiranimi je bilo 43% doktorjev in 57% doktoric znanosti.² Analiza zastopanosti znanstvenih disciplin pokaže, da so v raziskavi zastopane vse znanstvene discipline in da je tudi spolna struktura po znanstvenih disciplinah ustrezno zastopana.

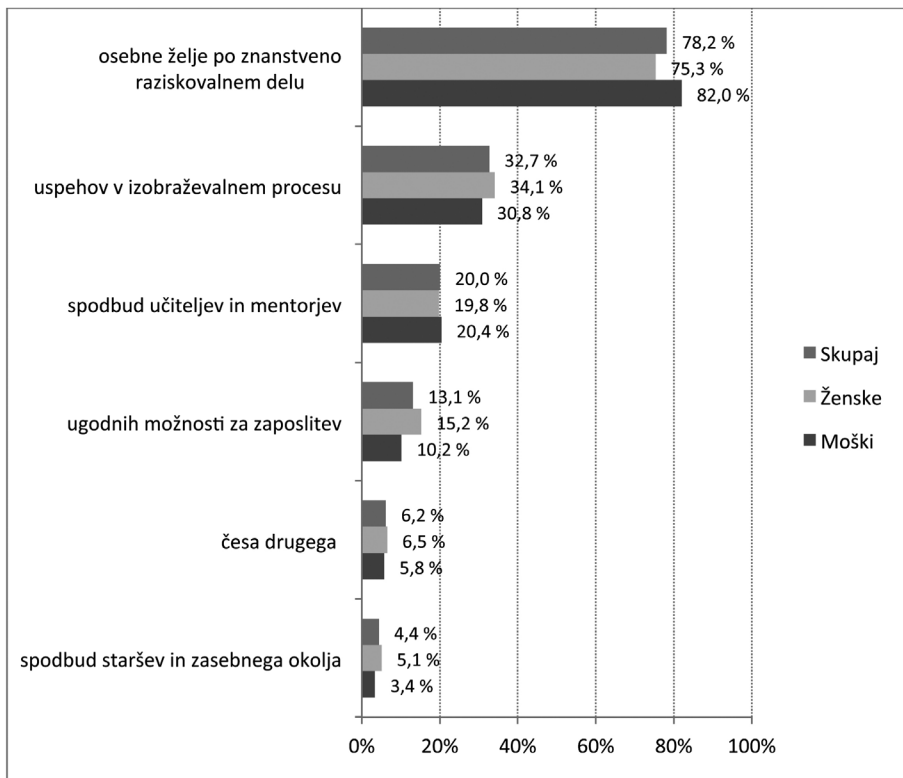
Odločitev za znanstvenoraziskovalno delo

Znanstveno delo je intenzivno ter kognitivno, čustveno in časovno zahtevno ter poteka pod nenehnim pritiskom norm znanstvenega vrednotenja in zahtev po znanstveni odličnosti. Takšno delo terja od znanstvenice ali znanstvenika celostni osebni angažma in veliko odrekovanja od kratkoročnih zadovoljitev zaradi (negotovih) prihodnjih dosežkov. To pomeni, da osebe, ki se odločijo za znanstveno kariero, podredijo veliko svojega, tudi osebnega življenja znanstvenemu delu, zato smo doktorje in doktorice znanosti najprej povprašali, kaj jih motivira za znanstveno delo.

iz akademskega osebja. Med vsemi dobitniki naziva »častni senator« Univerze v Ljubljani, ki se podeljuje od leta 1997, ni bilo do sedaj še nobene ženske! (Torej naziv kar upravičeno nosi moško spolno oznako!)

² Obdobje anketiranja: 17. 1. 2011–15. 2. 2011.

Graf 1: ODLOČITEV ZA ZNANSTVENORAZISKOVALNO DELO JE POSLEDICA:

Kot kažejo kvantitativni odgovori, je odločitev za znanstvenoraziskovalno kariero predvsem posledica osebne želje po znanstvenoraziskovalnem delu, manj uspehov v izobraževalnem delu, še manj pa ugodnih možnosti za zaposlitev. Tu ni statistično značilne razlike po spolu, tudi ne glede na znanstvene discipline. Sodelujoči v raziskavi so osebno željo po znanstvenem delu pojasnili z naslednjimi razlogi:

- *znanstveno radovednostjo;*
- *željo, da bi znanje tako iz različnih izobraževanj kot dvanajstletnega praktičnega dela nadgradila z dodatnim študijem in ga prenašala tudi na mlade;*
- *željo biti koristen/koristna družbi;*
- *zaupanjem v možnost spreminjanja sveta;*
- *osebnimi in profesionalnimi ambicijami;*
- *svobodnim in kreativnim poklicem;*
- *relativno svobodo pri izbiri vsebine in časa dela.*

Znanstveno delo zahteva tako velik človeški angažma kot tudi uporabo vseh vrst kapitalov. Zato je seveda razumljivo, da mora odločitev za

tak poklic vsebovati neki presežek ali, kot je omenila ena izmed udeleženk raziskave, celo »osebni – romantični – odnos do dela«. Ravno s tem presežkom angažiranja se lahko premagujejo naponi znanstvenega dela, posebej, če niso ovrednoteni in nagrajeni s kakimi drugimi zunanjimi poplačili. Res pa je, da je vprašanje, koliko časa lahko teče tako delo na »etični pogon«. Zato je pomembno ugotavljati, kakšni so delovna klima in delovne razmere v znanosti v Sloveniji.

Delovne razmere in karierne poti v znanosti

Znanstvene, pa tudi druge delovne kariere so postale pomembne, potem ko za načrtovanje kariere nista več zadoščali samo izobrazba in osebna motivacija. Načrtovanje in vodenje znanstvenih karier je danes bolj kot od osebne motivacije odvisno od zunanjih dejavnikov, kot so strukture priložnosti in institucionalne ureditve. Prav odvisnost znanstvene kariere od naključnih dejavnikov, kot sta naklonjenost vsakokratne politične oblasti in spreminjanje kriterijev znanstvene uspešnosti, dela znanstveno kariero za zelo negotovo. Še bolj je ta kariera negotova za tiste skupine, ki nimajo privilegirane dostopa do intelektualnega kapitala, kljub osebni motivaciji za znanstveno delo.

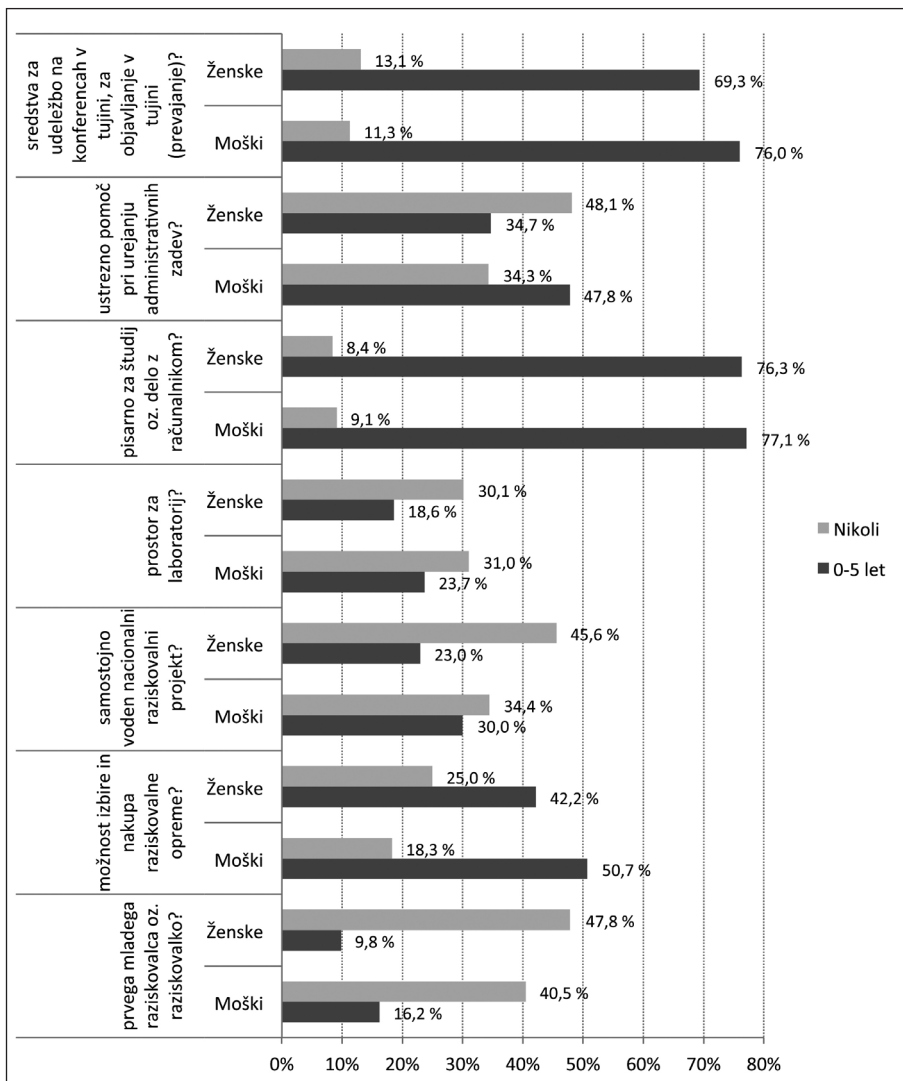
Spodnji odgovori kažejo na karierne poti doktorjev in doktoric znanosti v Sloveniji (glej graf 2 na strani 634).

Predvsem izstopa podatek, da kar 34 % moških in 45 % žensk še ni dobilo samostojno vodenega nacionalnega projekta ($Pr = 0,006$). Prav tako pomenljiv je podatek, da 34 % moških in celo 48 % žensk nima pomoči pri urejanju administrativnih zadev ($Pr = 0,004$). V obeh primerih so razlike med spoloma statistično značilne.

Tudi v odgovorih na odprto vprašanje, kakšne predloge imajo anketirani za izboljšanje delovnih razmer, izstopajo predvsem odgovori, vezani na obremenitve z administrativnimi zadevami, na primer:

- *S samimi delovnimi /razmerami v ožjem smislu (pisarna, oprema ipd.) sem zadovoljna. Nisem pa zadovoljna s tem, da je na meni ogromno administrativnega dela, prijav na projekte (tudi nevsebinski del) ter dejstvom, da za študij in pisanje porabim ogromno izvenslužbenega časa (karkoli že to pomeni – torej več kot 8 ur dnevno).*
- *Želela bi si zagotovitev osnovnih tehničnih in prostorskih /razmer (npr. računalnik, pisarna), manjše obremenitve z operativnim in administrativnim delom.*
- *Manjšanje obsega rutinskega, to je neznanstvenega dela na delovnem mestu, ki že sedaj presega plačan delovni čas, bi mi omogočilo, da znanstvenega dela ne bi bila primorana opravljati samo v prostem času.*

Graf 2: KOLIKO LET PO DOKTORATU STE DOBILI ...

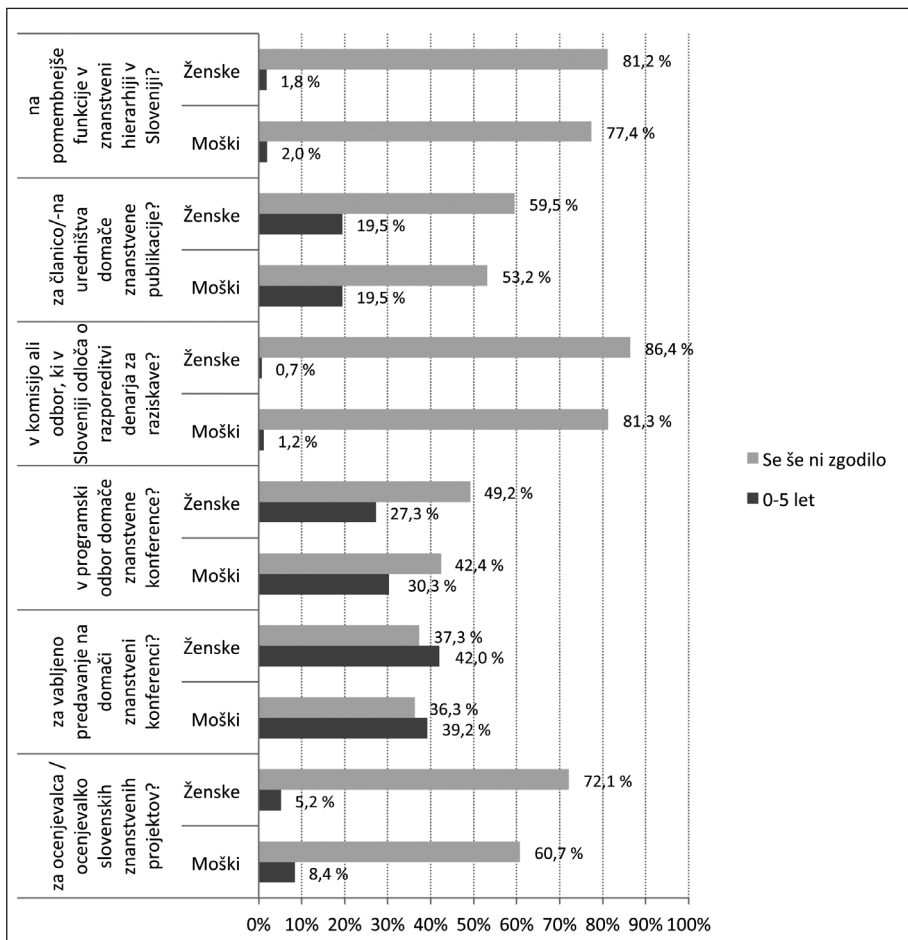

634

Zanimiv za analizo delovnih razmer v znanosti je tudi sicer parcialni podatek o velikosti pisarne, v kateri znanstveniki in znanstvenice delajo. Več žensk dela v manjših prostorih (do 10 m²). Na vprašanje, koliko ljudi uporablja ta prostor poleg vas, ima samo 43 % moških in celo samo 35 % žensk svojo sobo za znanstveno delo. Zato ne čudijo odgovori na odprto vprašanje: »Navedite nekaj predlogov za izboljšanje delovnih pogojev/razmer.« Najpogostejši odgovor je bil: *lastna pisarna, zvočna izolacija in več miru v pisarni*. Spodaj je nekaj komentarjev, predvsem doktoric znanosti o delovnih pogojih/razmerah:

- *Pisarne nimam. Svojega računalnika prav tako ne. Možnosti raziskovalnega dela znotraj delovnega časa nimam, vse raziskovalno delo, pisanje člankov, izobraževanje opravi doma zvečer, ponoči in med redkimi prostimi vikendi.*
- *Želim si pisarno, v kateri bi bila sama (pa čeprav bi bila majhna), bolj življenjski urnik pedagoškega dela.*
- *Pisarna, v kateri bi bila sama in bi tam lahko opravljala znanstveno-raziskovalno ter svetovalno delo.*

Graf 3: KOLIKO LET PO DOKTORATU STE BILI PRVIČ IZBRANI ...

Predvsem izstopa podatek, kako je krog tistih, ki odločajo o razporeditvi denarja za raziskave v Sloveniji ali ki so na pomembnejših funkcijah v znanstveni hierarhiji, ozek. Tako 84 % anketiranih ni bilo nikoli v komisijah ali odborih, ki odločajo o razporeditvi denarja, 80 % pa jih ni bilo še nikoli na

pomembnejših funkcijah v znanstveni hierarhiji. V obeh primerih je večji odstotek žensk, ki nimajo pomembne funkcije ali vloge. Na vprašanje »Ali ste opravili podoktorsko izpolnjevanje v tujini in zakaj ne?«, kar 25% doktoric ne more na podoktorsko izobraževanje v tujino zaradi družinskih razlogov in le 8% moških iz istega razloga ($Pr = 0,000$). Razlogi, ki jih navajajo predvsem ženske:

- Več razlogov: zdravje, družina, obveznosti doma.
- Takoj po doktoratu sem prevzela odgovorno delo na inštitutu, poleg tega pa sem imela dva majhna otroka, ki sta bila rojena v času med opravljanjem magisterija in doktorata.
- Sem mama treh otrok.
- Premalo časa sem posvečala malim otrokom med pisanjem doktorata ob delu, zato jih nisem hotela še naprej prikrajševati za moj čas, ker bodo prekmalu zrastle.
- Nisem imela možnosti zaradi nenehnega iskanja oz. ohranjanja delovnega obveznosti, prilagajanja novim vsebinam in obveznostim na delovnem mestu.
- Po doktoratu sem relativno hitro dobila službo za določeni čas v Sloveniji, kar je bilo v danem trenutku zame finančno varnejše.
- Po doktoratu nisem imela nobene možnosti več – ne za zaposlitev ne za sodelovanje v projektu ali skupini.
- Po doktoratu nisem dobila zaposlitve na fakulteti, in torej tudi ne možnosti za podoktorsko usposabljanje.
- Iskanje zaposlitve za osnovno socialno varnost po doktoratu znanosti v Sloveniji.

Zakaj je ravno za ženske znanstvenice odhod v tujino oviran z družinskimi razlogi, bo bolj razumljivo, če si ogledamo podatke o tem, kdo v družini pretežno opravlja gospodinska opravila:

Tabela 1: KDO PRETEŽNO OPRAVLJA GOSPODINJSKO DELO V VAŠEM GOSPODINJSTVU?

	Moški	Ženske	Total
jaz sam/-a	11,8 %	42,9 %	29,9 %
partner/partnerka	23,8 %	1,1 %	10,6 %
s partnerjem/partnerko si enakopravno deliva gospodinsko delo	57,4 %	43,6 %	49,4 %
starši, sorodniki,	2,0 %	2,3 %	2,2 %
živim sam/-a	2,5 %	3,9 %	3,3 %
zunanja pomoč	0,7 %	2,8 %	2,0 %
kdo drug	2,0 %	3,4 %	2,8 %

Čeprav res kar 57% doktorjev in 43% doktoric odgovarja, da si gospodinjsko opravilo enakopravno deli s partnerjem, pa vendar tudi 43% doktoric (le 12% doktorjev) opravlja gospodinjska opravila sam/-a. Zanimiv je tudi podatek, da pri kar 24% doktorjev in le v 1% doktoric gospodinjska opravila opravlja partner ali partnerka. Zanimarljiv odstotek doktorjev in doktoric znanosti uporablja zunanjo pomoč v gospodinjstvu.

Poleg družinskih in gospodinjstvenih obremenitev odgovori o delu čez delovne obveznosti kažejo, da ženske tudi v znanosti opravijo ravno toliko ali celo več dela čez zakonsko določene delovne obveznosti. Na vprašanje »Ali ste primorani svoje znanstveno delo opravljati izven zakonsko določene delovne obveznosti, na primer v prostem času ali med dopustom?« je samo 15% doktorjev in celo samo 11% doktoric odgovorilo, da tega ni primorano delati. *Od 6 do 10 ur dela v prostem času tedensko opravi 23% doktorjev in celo 28% doktoric, vključenih v našo raziskavo.*

Spodbude in ovire za znanstveno delo

Prav možnost usklajevanja znanstvenega dela in družinskega življenja je predvsem za ženske pomembna spodbuda za znanstvenoraziskovalno delo. Sicer pa najbolj spodbudno delujejo tako na doktorice in doktorje znanosti dobri odnosi s sodelavci in urejeno financiranje znanstvenoraziskovalnega dela (glej graf 4 na strani 638).

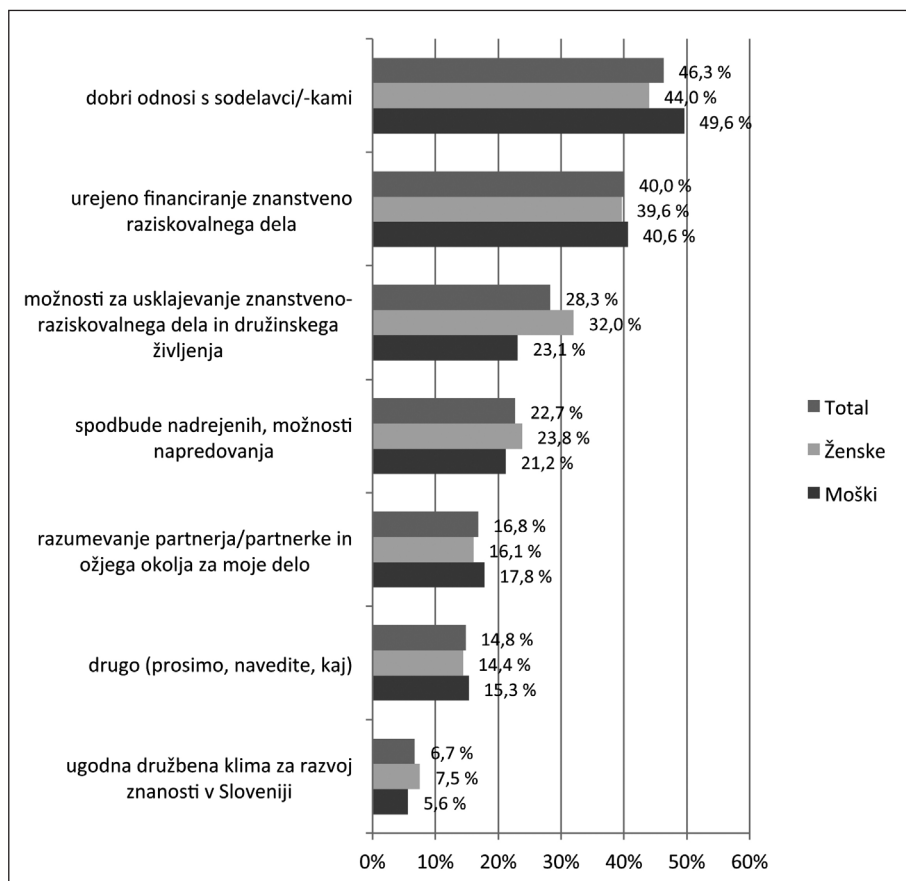
V odprtih odgovorih pa so vključeni v raziskavo na vprašanje, kaj najbolj spodbudno deluje na znanstvenoraziskovalno delo, dajali naslednje tipične odgovore:

- *znanstveni in strokovni dosežki;*
- *znanstvena radovednost;*
- *želja, da bi področje, s katerim se ukvarjam, napredovalo in se tudi mednarodno afirmiralo;*
- *veselje do raziskovalnega dela;*
- *raziskovalni nemir (= težnja po izboljšavah);*
- *osebno zadovoljstvo ob objavi nove ideje;*
- *osebni – romantični – odnos do dela;*
- *lastno hotenje napraviti kaj uporabnega za človeštvo;*
- *organiziranost dela in možnost raziskovanja;*
- *ugodna razporeditev obveznosti med znanstvenim in pedagoškim delom.*

Pa tudi:

- *trenutno vidim več zavor kot spodbud;*
- *premalo spodbud, odhajam v tujino;*
- *obremenitev z administriranjem projektov.*

Graf 4: KAJ NAJBOLJ SPODBUDNO DELUJE NA VAŠE ZNANSTVENORAZISKOVALNO DELO IN RAZVOJ?

Kaj pa so po mnenju doktorjev in doktoric znanosti, vključenih v raziskavo, največje ovire pri znanstvenoraziskovalnem delu? Največja ovira v trenutni raziskovalni klimi v Sloveniji so: slabo nagrajevanje raziskovalnega dela, finančne težave, ovire in nelojalnost sodelavcev ter težave pri usklajevanju znanstvenega dela in družinskega življenja.

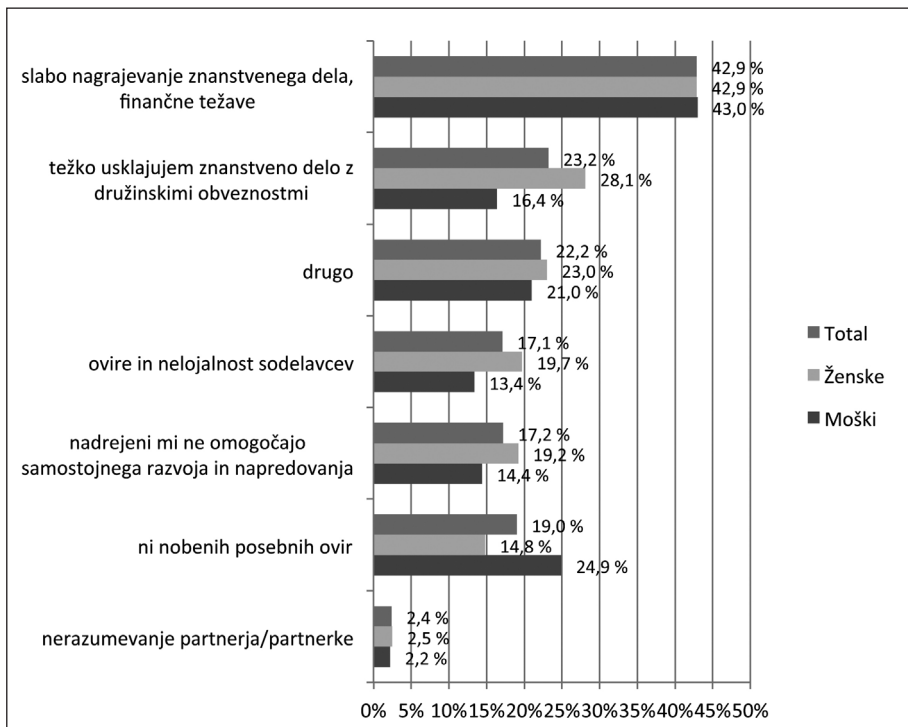
Udeleženci in udeleženke raziskave so v odprtem vprašanju dajale naslednje tipične komentarje k zgornjim odgovorom:

- *Menim, da manjka predvsem usposobljenost nadrejenih za vzpostavitev ustrezne stimulativne komunikacije s podrejenimi, zlasti nadrejenih moških do podrejenih žensk.*
- *Problem so nekompetentna vodstva ustanov (fakultet, inštitutov, univerz). Antiintelektualistična politika MVZT in drugih državnih ustanov (ARRS, NAKVIS). Nekompetentnost oseb, ki odločajo. Sistematično*

preganjanje teorije in teoretskih delavk, delavcev iz znanstvenih in akademskih ustanov. Spletkarski odnosi v ustanovah. Prevlada nesposobnih oportunistov na univerzi in v znanstvenih ustanovah.

- *Financiranje bi moralo biti ustrezneje urejeno, izrazito lobistično naravnano razdeljevanje sredstev bi bilo nujno omejiti in narediti strategijo razdeljevanja.*
- *Boljši odnosi med sodelavci, manj hierarhije, manj obremenitve z administrativnimi zadevami.*
- *V slovenski znanstveno-raziskovalni in akademski sferi je preveč domačijstva, klientelizma, nepotizma in provincializma. Največji problem slovenske znanosti je nizka stopnja profesionalnosti in akademske etike.*
- *Oviranje pri vseh kariernih napredovanjih je popolnoma naturalizirano pravilo. Oviranci so ljudje, ki so znanstvena sredstva in javne znanstvene ustanove privatizirali, sami pa nimajo nobene upoštevanja vredne znanstvene formacije, temveč se skozi ocenjevalni sistem SICRIS, ki si ga sprti prilagajajo, postavljajo v tajkunske funkcije.*

Graf 5: IZMED SPODNJIH DEJAVNIKOV IZBERITE IN OBKROŽITE TISTE, KI PREDSTAVLJAJO ZA VAS NAJVEČJO OVIRO PRI VAŠEM ZNANSTVENORAZISKOVALNEM DELU IN RAZVOJU.

Predvsem ženske so predlagale naslednje:

- *Menim, da ženske niso enakopravno vrednotene in stimulirane s strani nadrejenih, kvečjemu destimulirane in zatirane. To vsaj velja za področje kemijskega inženirstva.*
- *Predvsem lažje usklajevanje službenih obveznosti z družinskim življenjem: (1) fleksibilen delovni čas, (2) možnost opravljanja obveznosti, ki niso prostorsko vezane na sedež institucije, z drugih lokacij, npr. od doma, (3) vrtec ali druga oblika organiziranega varstva predšolskih otrok delavcev univerze, (4) v habilitacijska merila vgraditi možnost upoštevanja zmanjšane znanstvene uspešnosti raziskovalke v obdobju, ko je le-ta mama otrok mlajših od 7 oz. 10 let.*
- *Ženske ne potrebujemo nič /»posebnih«/ spodbud, le enako obravnavanje. Vendar se žal tudi ocenjevalni sistem ARRS kaže diskriminatorno do žensk s tem, da izredno utež daje citatom (ker moški ljubijo citirajo moške).*
- *Problem je izven znanosti, urediti je treba varstvo otrok, prilagoditi sistem porodniških, zagotoviti pomoč za znanstvenice, da bodo manj obremenjene v privatnem življenju.*
- *Tako za ženske v znanosti kot za mlade perspektivne znanstvenike bi bilo boljše, če pretežno moški nadrejeni ne bi imeli tako močnega vpliva na vseh področjih v znanosti. S tem bi pridobila tudi slovenska znanost, ker bi izvajali samo dobre projekte, in ne tistih, ki jih želijo sedanji šefi.*
- *Resnično nadarjeni v Sloveniji nimajo možnosti za kvalitetno delo, saj se jih sistematično ovira. Še hujši greh kot nadarjenost pa so vaši dosežki – če izstopajo, vam ni pomoči. Če ste ob tem še ženska, si prisluzite naziv karieristka, očitajo vam, da nimate družine pri tridesetih letih. V primeru pa, da si omislite otroke med MR, vam ne omogočijo nadaljevanja dela na fakulteti.*

Kot kažejo predvsem osebni komentarji doktoric znanosti na zastavljena vprašanja, se vsaj v odnosu do žensk v Sloveniji očitno ni uveljavila Mertonova norma univerzalizma, po kateri na napredovanje, nagrajevanje, raziskovanje ne smejo vplivati spolni, socialni ali kaki drugi zunajznanstveni kriteriji, ampak samo kvaliteta znanstvenih dosežkov. Pri nekem konkretnem izboru zgleda vse brezhibno v skladu z normo univerzalizma, pa vendar je v igri spolna diskriminacija, ki je rezultat procesa kopičenja neugodnosti. Vzemimo primer: ne gre na doktorsko izpopolnjevanje v tujino zaradi družinskih razlogov, ne pride v osebni stik s pomembnimi tujimi raziskovalci, raziskovalkami, še manj možnosti je, da vzpostavi stik z uredniki tujih znanstvenih časopisov, da dobi vabilo itd.

Ugotovitve in sklepi

Rezultati raziskave so prepričljivi in pomenljivi. Nedvomno potrjujejo hipotezo, da je spolna pripadnost še vedno osrednji element institucionalnega življenja v znanosti; ne v predavalnicah, ampak tam, kjer so moč, vpliv, prestiž, ugled, denar, kjer se sprejemajo odločitve. Akademske ustanove se, vsaj kar se tega tiče (moč, vpliv, prestiž, ugled, denar), še vedno kažejo kot izrazito moško določeni socialni prostori s posebno moško akademsko kulturo. Prevladujoča znanstvena kultura se kaže predvsem v dveh prevladujočih likih znanstvenikov: lik znanstvenika, ki se ne zanima za nič drugega kot za znanost, ki se sicer vse bolj umika drugemu liku znanstvenika, ki je pravzaprav menedžer v znanosti in neprestano lobira ter se v pretežno moških neformalnih omrežjih pogaja o delitvi raziskovalnega denarja, pozicijah in delitvi moči in oblasti v znanosti.

V obeh teh dveh podobah se ženske težko uveljavljajo, ne zaradi narave, ampak zaradi kulturnih značilnosti. Prva strategija za ženske odpade. Ženske znanstvenice se morajo zanimati za mnoge stvari v vsakdanjem življenju, morajo biti fleksibilne. V drugi se pa tudi teže znajdejo, ker, kot trdita Bainova in Cummings (2000), »omrežja starih fantov« krepijo do moških prijazne norme in vodijo do spolne pristranskosti pri ključnih odločitvah. Tako akademske ustanove ostajajo moško določeni prostori. Ravno zaradi nove pozornosti do položaja žensk v znanosti v zadnjem desetletju vse redkeje naletimo na odkrito vedenjsko izvajanje dominacije. Institucionalna dominacija se je premaknila v prikrite vidike moči, kjer učinkuje tako, da naturalizira razlikovanje ter utemelji hierarhične položaje v zdravem razumu, racionalnosti in v »stanju stvari«, kot je npr. spolna zaznamovanost določenih položajev.

Interesi neke skupine so danes tako najbolj zastopani, če postanejo del samoumevnih pomenskih formacij, ki strukturirajo življenje v organizaciji. Ko postanejo samoumevni del organizacijske strukture, potem jih struktura reflektivno posreduje in reproducira. Ženske se na področjih, kjer prevladujejo moški, pogosto odločijo za strategijo, ki bi jo pogovorno lahko označili z držo »drži sklonjeno glavo«, to pomeni, da dojemajo situacijo, družbeni red kot »neizogiben in naraven«. Na individualni ravni to pomeni predvsem emocionalni in socialni umik iz širše organizacijske strukture ter osredinjenost na omejena prizorišča, kjer je možen individualen nadzor nad situacijo. Tipični primeri takega umika so osredotočanja na predavanja, mentorstva, svetovanja študentom. Toda te dejavnosti v trenutni znanstvenoraziskovalni politiki in visokem šolstvu niso visoko cenjene ter ne prispevajo k napredovanju in ugledu.

Večina funkcij, ki jih zasedajo znanstvenice v akademski sferi, je spolno zaznamovanih in zadevajo pretežno pedagoško delo, ki ima manjši pomen

za karierno napredovanje in ugled. Z dostopom žensk do »funkcij« na fakulteti, kar je delno posledica transformacije teh funkcij iz plačanih v redne delovne zadolžitve, se je zmanjšala tudi simbolna in realna politična moč teh funkcij. Zato se v zadnjem času moški akademiki bolj kot ženske zavestno samomarginalizirajo in izogibajo delu »za skupnost«, ker ta ne prinaša niti finančnih koristi niti moči ali družbenega oz. simbolnega kapitala. Mnogo bolj funkcionalno je svoj simbolni kapital akumulirati s svojim delom zunaj fakultete (graditi imidž javnega intelektualca ali prevzemati politične funkcije), saj tako pridobljen družbeni kapital, bolj kot neplačano delo v odborih in komisijah, podeljuje boljši položaj.

Pravzaprav položaj žensk v znanosti povsem ustreza današnjemu upravljanju z znanostjo v okviru prevladujoče neoliberalne družbene paradigme. Ključni elementi tega urejanja znanosti so zahteve po ekonomski učinkovitosti, konkurenčnosti, trženju znanja, tekmovalnosti. Te spremembe nekateri razlagajo s pojavom »akademskega kapitalizma« (Schimank, 2005) ali spreminjanjem univerze v podjetje (Giroux, 2007). Množično visoko šolstvo in z njim povezani pritiski, kot so krčenje vladnih sredstev, privatizacija in naraščanje konkurenčnosti, namreč spreminjajo podobo in naravo akademskega dela. Ključni elementi teh sprememb so zahteve po učinkovitosti, konkurenčnosti, trženju znanja, tekmovalnosti. Kolegialni način vodenja akademskih institucij vse bolj nadomešča menedžerski in tržni način upravljanja univerz. Slabšajo pa se pozicije tistih, ki nimajo utrjenega položaja v tej novi strukturi – žensk in mladih. Ti se morajo vse pogosteje sprijazniti s prekarnimi oblikami zaposlitev. Prekarnost dela se izraža v nizki stopnji varnosti zaposlitve, nizki stopnji nadzora nad delovnimi pogoji/ (plača, delovni čas).

Za delo v visokem šolstvu in izobraževanju sta izobraženost in profesionalnost premalo. Za pedagoško in raziskovalno delo v visokem šolstvu in znanosti se pričakuje posebna vrsta predanosti, zavezanosti, ustvarjalnosti. A predanost, ta posebna vrsta dodane vrednosti, postaja povsem nerazumna. Kako in zakaj naj bi bili zavezani ustanovi, ki mnogim sporoča, da so tam le po »milosti gospodarjev« (Kralj in Renner, 2007)? Tu pa nastane nova nevarnost – ne samo za ženske v znanosti, ampak za akademske institucije –, da se ugled akademske profesije zmanjšuje zaradi vedno težjih delovnih razmer, naraščanja zaposlitev za določeni čas, prekarnosti zaposlitev, vedno večjih obremenitev, tako pedagoških kot raziskovalnih, težjih pogojev za napredovanje, pogojev, ki zmanjšujejo lastno ustvarjalnost (na primer točke v točno določenih revijah, ki imajo zelo fiksirane kriterije za objave) in povečujejo pritisk h konformnosti z znanstvenimi kriteriji znanstvenega dela. Konformnost, predanost in ustvarjalnost preprosto ne gredo vštric. Nevarnost je, da se bodo na izgubo ugleda, prestiža veliko hitreje in močnejše odzvali moški kolegi, ki se bodo raje zaposlovali na uglednejših in bolj

plačanih delovnih mestih, na primer v menedžmentu, politiki, velikih mednarodnih korporacijah, zasebnem sektorju, in da se bo tako »naravno« ustvaril prostor za ženske. Če bodo ženske na ta način zavzele akademsko sfero, to seveda ne bo pomenilo niti zmagoslavja žensk niti zmagoslavja enakih možnosti v znanstvenoraziskovalni in akademski sferi.

LITERATURA

- Anderson, Elizabeth (2010): Feminist epistemology and philosophy of science. Stanford Encyclopedia of Philosophy. <http://plato.stanford.edu/entries/feminism-epistemology>
- Association of American Colleges and Universities (AAC&U) (1999): Frequently Asked Questions about Feminist Science Studies. <http://www.aacu.org/publications/pdfs/faq1.pdf>
- Bain, Olga in William Cummings (2000): Academe's Glass Ceiling: Societal, Professional-Organizational and Institutional Barriers to the Career Advancement of Academic Women. *Comparative Education*, 44(4), 493–514.
- Bahovec, Eva, Maca Jogan, Zofija Klemen Krek, Metka Medvešek-Milošević, Dunja Mladenec, Violeta Neubauer, Andreja Venturini Umek (2006): Priporočila Nacionalnega odbora CEC-WYS, 105–111. V: Dunja Mladenec (ur.), Enakost žensk in moških v znanosti in raziskovanju v Sloveniji, 21–84. Grosuplje, Partner graf.
- European Commission (1999): Women in science-Mobilising women to enrich European Research (COM, 1999, 76. http://europa.eu.int/comm/research/science-society/documents_en.html
- Feyerabend, Paul (1979): *Science in a Free Society*. London: New Left Books.
- Haraway, Donna (1999): *Opice, kiborgi in ženske*. Reinvencija narave. Ljubljana: Študentska založba.
- Harding, Sandra (1993): Rethinking standpoint epistemology: what is »strong objectivity«? V Linda Alcoff in Elisabeth Potter (ur.), *Feminist Epistemology*, 49–82. London: Routledge
- Harding, Sandra (1998): *Is Science Multicultural? Postcolonialism, Feminism, and Epistemologies*. Bloomington, Indianapolis: Indiana Univ. Press.
- Giroux, Henry (2007): *University in Chains. Confronting the Military-Industrial Academic Complex*. Boulder: Paradigm.
- Janack, Marianne (1997): Standpoint epistemology without a 'standpoint'? An examination of epistemic privilege and epistemic authority. *Hypatia*, 12: 125–139.
- Jogan, Maca (1990): *Družbena konstrukcija hierarhije med spoloma*. Ljubljana, Založba FDV.
- Jogan, Maca (2004): Enake možnosti spolov v znanosti in raziskovanju. *Teorija in praksa*. 41 (5/6): 1008–1018
- Jogan, Maca (2006): Enakost žensk in moških v znanosti in raziskovanju kot sestavina zavesti in cilj (političnega) delovanja na različnih področjih. V: Dunja Mladenec (ur.), *Enakost žensk in moških v znanosti in raziskovanju v Sloveniji*, 21–84. Grosuplje, Partner graf.

- Kitcher, Philip (2001): *Science, Truth, and Democracy*. Oxford: University Press.
- Kump, Sonja (2010): Akademske kariere žensk. *Sodobna pedagogika* 61 (3): 46–64.
- Longino, Helen (1990): *Science as Social Knowledge*. Princeton: Princeton Univ. Press.
- Longino, Helen (2001): *The Fate of Knowledge*. Princeton: Princeton Univ. Press.
- Luthar, Breda, Zdenka Šadl (2002): Skriti transkripti moči: dominacija in emocije v akademski instituciji. *Teorija in praksa* 39, (1): 170–195.
- Mladenić, Dunja (ur.): *Enakost žensk in moških v znanosti in raziskovanju v Sloveniji*. Grosuplje, Partner graf.
- Papič, Žarana (1989): *Sociologija i feminizam*. Beograd: Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije.
- Pinnick, Cassandra, Noretta Koertge in Robert Almeder (ur.) (2003): *Scrutinizing Feminist Epistemology: An Examination of Gender in Science*. New Brunswick: Rutgers.
- Potter, Elizabeth (2006): *Feminism and Philosophy of Science. An Introduction*. London: Routledge.
- Schiebinger, Londa (1999): *Has Feminism Changed Science?* Boston: Harvard University Press.
- Schimank, Uwe (2005): 'New Public Management' and the Academic Profession: Reflecting the German situation, *Minerva*, 43: 361–376.
- Vendramin, Valerija in Renata Šribar (2010): Spol v raziskovanju: od binarizma in homogenosti h kompleksnosti. *Družbosl. razpr.* 26 (64): 25–43.
- Vendramin, Valerija (2009): Od kod prihajajo dejstva?: feminizem in transformacije nekaterih temeljnih epistemoloških pojmov. *Dialogi* 45, (11/12): 57–68.